

KS. GRZEGORZ ŚWIST

Uniwersytet Gdański

Wolność sumienia i religii w Konstytucji RP z 1997 roku w wymiarze indywidualnym i instytucjonalnym

DOI: <https://doi.org/10.26142/stgd-2018-010>

Streszczenie: W artykule podjęto próbę ukazania problematyki wolności sumienia i religii, która jest zagwarantowana w Konstytucji RP z 1997 roku. W oparciu o dwa artykuły Konstytucji RP dokonano analizy, jak w polskim wymiarze prawnym zagwarantowana jest ta wolność, która według Jana Pawła II stanowi „serce praw człowieka”. W wymiarze indywidualnym każdy człowiek ma prawo do uzewnętrznienia swoich przekonań zarówno w życiu publicznym, jak i prywatnym. Może także nie uzewnętrzniać swoich przekonań i nikt nie może przymuszać do wyznawania jakiegokolwiek religii. W wymiarze instytucjonalnym wolność religii opiera się na zasadach relacji pomiędzy państwem a Kościołami i innymi związkami wyznaniowymi. Te zasady obejmują równouprawnienie wszystkich związków wyznaniowych, poszanowanie autonomii i niezależności każdego z tych związków wyznaniowych oraz bezstronność organów władzy publicznej wobec przekonań religijnych. Wolność religii zagwarantowana jest w każdym demokratycznym państwie prawnym i ta wolność chroniona jest także w kodeksie karnym. Naruszenie tej wolności religijnej może być społecznie szkodliwe i prowadzić do napięć pomiędzy wyznawcami różnych religii. Kościoły i związki wyznaniowe oraz każda osoba mogą składać zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa wynikającego z naruszenia wolności religijnej. Reasumując, można zauważyć, że wolność sumienia i religii jest wartością, która jest przynależna każdemu człowiekowi i jest chroniona prawnie zarówno w wymiarze krajowym, jak i w wymiarze międzynarodowym.

Słowa kluczowe: wolność sumienia, wolność religii, godność człowieka.

Freedom of Conscience and Religion in the Constitution of the Republic of Poland from 1997 in the Individual and Institutional Dimension

Summary: All human beings possess the right to freedom of conscience and religion. This right, which is included in the natural law, derives from the dignity of each human being and it is protected by every democratic state by constitutions as well as international agreements. The article refers to the issues of freedom of conscience and religion, which are guaranteed in the Constitution of the Republic of Poland of 1997. The legal guarantees of this freedom are determined by two articles of this Constitution, which is designed to protect, as John Paul II expressed it,

„the heart of human rights”. The enjoyment of freedom of conscience and religion is guaranteed in the Constitution in two dimensions: individual and institutional. In the individual dimension, the Constitution grants everyone the freedom to manifest their beliefs in both public and private life (the so-called „freedom to...”). Every form of freedom has its negative aspect (the so-called „freedom from...”). Freedom of conscience and religion in this aspect means a ban on a compulsion to profess any religion, and an individual’s right not to disclose his or her beliefs. In the institutional dimension, freedom of religion is based on established principles that govern relations between the state and churches and other religious organizations. These principles include equality of all religious associations, respect for the autonomy and independence of each religious association, and impartiality of public authorities towards religious beliefs. Summarizing, the violation of religious freedom can be socially harmful and lead to tension between adherents of different religions. This is the reason why freedom of conscience and religion is legally guaranteed by the system of national and international law.

Keywords: freedom of conscience, freedom of religion, limits of freedom of conscience and religion in the individual dimension, limits of freedom of religion in the institutional dimension, human dignity

Wprowadzenie

Do podstawowych praw człowieka należy wolność sumienia i religii, która zajmuje pierwsze miejsce wśród wszystkich praw wolnościowych człowieka.

W dokumencie Stolicy Apostolskiej z 1980 roku, który był skierowany do uczestników KBWE w Madrycie Jan Paweł II stwierdził, że „wolność sumienia i religii jest pierwszym i niezbędnym prawem osoby ludzkiej”¹.

Wolność sumienia i religii jest prawem naturalnym i powszechnym i dlatego zostało to wpisane w Powszechną Deklarację Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 roku.

To prawo przysługuje wszystkim ludziom, zarówno wyznawcom jakiegokolwiek religii, jak i ludziom, którzy mają inny światopogląd. Jest wynikiem tego, że człowiek jako istota rozumna i wolna sam dokonuje wyboru w swoim sumieniu, jaką ma wybrać religię i według niej żyć.

W deklaracji Soboru Watykańskiego II *Dignitatis humanae* z 7 grudnia 1965 roku o wolności religijnej czytamy: „Osoba ludzka ma prawo do wolności religijnej. Wolność ta polega na tym, że wszyscy ludzie powinni być wolni od przymusu ze strony czy to jednostki, czy to też grup społecznych i wszelkiej władzy ludzkiej, i to przynajmniej tak, żeby nikt nie był zmuszany do działania wbrew swemu sumieniu, ani nie doznawał przeszkody, gdy działa według swego sumienia - prywatnie czy publicznie, sam albo stowarzyszony z innymi – w należnych granicach (...). To prawo osoby ludzkiej do wolności religijnej należy tak uwzględnić w prawnym

¹ Jan Paweł II, *List o wolności religijnej*, w: *Listy pasterskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1997, s. 3.

porządku społecznym, by stało się ono prawem państwowym”².

Deklarację o wolności religijnej Soboru Watykańskiego II poprzedziła encyklika *Pacem in terris* papieża Jana XXIII z dnia 11 kwietnia 1963 roku. W tej encyklice zostało bardzo mocno podkreślone, że: „Stwórca świata wyrył głęboko w sercu człowieka prawo, które sumienie własne mu ukazuje i każe wiernie zachowywać”³. W orędziu na XXXII Światowy Dzień Pokoju Jan Paweł II stwierdził, że wolność religijna stanowi „serce praw człowieka”⁴.

W polskim systemie prawnym wszystkim obywatelom zostało zagwarantowane prawo do wolności sumienia i religii w Konstytucji RP z 2 kwietnia 1997 roku w art. 53. Ustawodawca w Konstytucji RP zapewnia wolność sumienia i religii wszystkim ludziom, bez względu na wiek, płeć, obywatelstwo, światopogląd, czy też przynależność społeczną czy polityczną.

1. Ogólne pojęcie gwarancji wolności sumienia i religii.

Sumienie stało się przedmiotem wielu dyscyplin naukowych, do których należy zaliczyć filozofię i teologię. Z języka łacińskiego sumienie (*conscientia*) oznacza wewnętrzne przekonanie, które pozwala rozróżnić dobro i zło, a także ocenić postępowanie własne i innych ludzi.

W Konstytucji Soboru Watykańskiego II *Gaudium et spes* czytamy: „W głębi sumienia człowiek odkrywa prawo, którego sam sobie nie nadaje, lecz któremu winien być posłuszny i którego głos, nawołując go zawsze do miłowania i czynienia dobra oraz unikania zła tam, gdzie należy, rozbrzmiewa we wnętrzu człowieka: Czyń to, tamtego unikaj. Człowiek bowiem ma w sercu wpisane przez Boga prawo... Sumienie jest najskrytszym ośrodkiem i sanktuarium człowieka, w nim pozostaje on sam z Bogiem, którego głos rozbrzmiewa w jego wnętrzu”⁵.

Wolność sumienia jest jednym z podstawowych praw człowieka, które decyduje o tym, czy ktoś postępuje w zgodzie z własnym sumieniem bez ulegania zewnętrznym naciskom⁶.

Wolność sumienia zawiera w sobie prawo wyznawania takiego światopoglądu, jaki człowiek uzna za słuszny. Człowiek ma prawo działać zgodnie z sumieniem i wolnością, aby osobiście podejmować decyzje moralne. Wyraźnie jest to podkreślone w Deklaracji o wolności religii Soboru Watykańskiego II, gdzie czytamy: „Nie powinien być więc przymuszany do działania wbrew sumieniu, ale nie powinien też spotkać się z przeszkodami, gdy działa zgodnie ze swoim sumieniem, zwłaszcza

² Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje, Dignitatis Humanae nr 2*, Poznań 2002, s. 411.

³ *Sumienie. Głos Boga w duszy. Wybór tekstów*, Kraków 2002, s. 98.

⁴ K. Motyka, *Orędzie na XXXII Światowy Dzień Pokoju Jan Paweł II, w: Prawa człowieka. Wprowadzenie. Wybór źródeł, oprac.*, Lublin 2001, s. 411.

⁵ Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 2002, s.536.

⁶ T. Płoski, *Gwarancje wolności sumienia i religii w Polsce*, „Studia Warmińskie” XL (2003), s. 142.

w sprawach religijnych”⁷.

W porównaniu z innymi procesami wewnętrznymi takimi jak: poglądy, przekonania, przeświadczenia, sumienie jest głosem wewnętrznym każdego człowieka, które mówi, jak należy postępować przy wyborach dokonywanych zgodnie ze swoim sumieniem.

Wolność sumienia i religii jest wartością obiektywną i uniwersalną, której nie wyznaczają żadne prawa stanowione przez ustawodawcę, gdyż ta wolność wynika z godności każdej osoby ludzkiej. Z tej godności wynikają podstawowe prawa i wolności człowieka, które są zagwarantowane każdemu, bez względu na jego światopogląd czy religię.

Jak słusznie zauważa H. Misztal, wolność sumienia w sensie pozytywnym oznacza wybór wiary w Boga, natomiast w aspekcie negatywnym zakłada negację istnienia Boga i oparcie się na innej poznanej prawdzie⁸. Wolność religii poza aspektem wewnętrznym, którego przejawem jest wolność sumienia, zawiera w sobie także aspekt zewnętrzny. W sensie pozytywnym wolność religii jest wolnością „do” – wyboru różnych wartości i uzewnętrzniania swoich przekonań w życiu prywatnym i publicznym. W sensie negatywnym jest wolnością „od” – przymusu zewnętrznego w manifestowaniu swoich przekonań⁹.

Nikt nie może być zmuszany do wykonywania praktyk religijnych i nikt nie może być zmuszany do działań, które są sprzeczne z jego religią albo godzą w jego religię, a także w wspólnotę religijną, do której należy¹⁰.

2. Gwarancje wolności sumienia i religii w wymiarze indywidualnym.

Konstytucja RP w art. 53 ust. 1 gwarantuje każdemu człowiekowi wolność sumienia i religii. Ta wolność religijna jest przedmiotem szczegółowej regulacji konstytucyjnej, która zawarta jest w całym art. 53 Konstytucji RP.

Wszystkie wolności i prawa człowieka wynikają z godności człowieka, które są zagwarantowane w Konstytucji RP w art. 30, gdzie czytamy „Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych”.

Ta wolność wyboru własnej religii zawiera w sobie aspekt pozytywny, który pozwala na uzewnętrznianie przekonań religijnych zarówno w życiu publicznym jak i prywatnym.

Można powiedzieć, że wolność religii daje możliwość niewyznawania żadnej

⁷ Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 2002, s. 412.

⁸ H. Misztal, *Wolność religijna*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Misztal, Lublin 2000, s. 207.

⁹ M. Makarska, *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania w Kodeksie karnym z 1997 roku*, Lublin 2005, s. 22.

¹⁰ F.J. Mazurek, *Prawa człowieka w nauczaniu społecznym Kościoła*, Lublin 1991, s. 107.

religii oraz możliwość zmiany przekonań religijnych¹¹.

Konstytucja RP, chroniąc wolność przekonań deistycznych, agnostycznych i ateistycznych, pozwala, aby te przekonania były uzewnętrzniane indywidualnie lub zbiorowo oraz mogą być przedmiotem nauczania¹².

Konstytucja RP w art. 53 ust. 2 wymienia sposoby uzewnętrzniania przekonań religijnych. Każdy człowiek może uzewnętrzniać swój wybór religii poprzez uprawianie kultu, modlitwę lub uczestniczenie w obrzędach liturgicznych.

Wśród przejawów uzewnętrzniania swojej religii można wymienić także umieszczanie symboli religijnych zarówno w domach prywatnych jak i w miejscach publicznych, takich jak: szkoły, szpitale, urzędy państwowe czy sale sądowe. Człowiek swoje przekonania religijne może także uzewnętrzniać poprzez fakty, takie jak: zapisanie swojego dziecka na religię w szkole, uczestniczenie w pielgrzymkach i procesjach czy zawarcie małżeństwa konkordatowego. Sposobem uzewnętrzniania przekonań religijnych jest nauczanie. To nauczanie dokonuje się za pomocą słowa mówionego, albo słowa pisanego, czy też innych środków społecznego przekazu. Nauczanie może być formą przekonywania innych ludzi do przyjęcia prawdy religijnej i może odbywać się zarówno podczas liturgii jak i również w szkole.

W zależności od przekonań religijnych Konstytucja RP zapewnia wszystkim obywatelom posiadanie świątyń i innych miejsc kultu. W polskiej tradycji istnieją obok siebie kościoły, kaplice, synagogi i meczety.

Wolność religijna zagwarantowana w Konstytucji RP zapewnia prawo do korzystania z pomocy religijnej wszędzie tam, gdzie się ludzie wierzący znajdują. Dotyczy to nie tylko korzystania z pomocy religijnej w miejscach do tego przeznaczonych, ale także dotyczy posługi kapelanów w szpitalach, w zakładach karnych, w zakładach opiekuńczych, w zakładach wychowawczych czy też posługi religijnej dla dzieci i młodzieży wypoczywającej na koloniach i obozach.

Przynależność do różnych związków wyznaniowych nie jest ograniczona do uczestnictwa we wspólnotach religijnych, które tworzą formalną strukturę organizacyjną i są zarejestrowane przez władzę publiczną w odpowiednich rejestrach.

Takie podejście do wolności sumienia i wyznania przyjmowane jest w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

Trybunał Konstytucyjny wydał orzeczenie z dnia 15 stycznia 1991 roku w sprawie rozumienia wolności sumienia¹³.

Ten sam Trybunał wydał orzeczenie w dniu 30 stycznia 1991 roku w sprawie równouprawnienia wszystkich kościołów i sposobu ich dotowania. Dwa lata później

¹¹ J. Krukowski, *Konstytucyjna ochrona wolności sumienia i religii*, w: *Sześć lat Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Doświadczenia i inspiracje*, red. L. Garlicki, A. Szmyt, Warszawa 2003, s. 159-167.

¹² P. Winczorek, *Komentarz do Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Warszawa 2000, s. 73.

¹³ A. Mączyński, *Wolność sumienia i wyznania w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, „*Biuletyn Trybunału Konstytucyjnego*” 1999 [numer specjalny], s. 50-59.

wydał orzeczenie rozdziału kościoła od państwa¹⁴.

W Konkordacie pomiędzy Stolicą Apostolską, a rządem RP, który został podpisany w Warszawie w dniu 28 lipca 1993 roku, a ratyfikowany w dniu 23 lutego 1998 roku zapewniono wolność sumienia i religii nie tylko wiernym należącym do Kościoła Rzymskokatolickiego, ale w oparciu o nauczanie Soboru Watykańskiego II, ta wolność została zagwarantowana wszystkim obywatelom RP.

W odniesieniu do problematyki dotyczącej wolności sumienia i wyznania trzeba pamiętać o ustawie „O wolności sumienia i wyznania”, która weszła w życie 17 maja 1989 roku i która była wcześniej uchwalona przez polski parlament, zanim zaczęła obowiązywać Konstytucja RP z 1997.

Korzystanie z wolności religijnej nie może uzasadniać uchylania się od obowiązków publicznych nałożonych przez Konstytucję RP czy ustawy, czego przykładem może być art. 85 ust. 3 Konstytucji RP, gdzie czytamy „Obywatel, któremu przekonania religijne lub wyznawane zasady moralne nie pozwalają na odbywanie służby wojskowej, może być obowiązany do służby zastępczej na zasadach określonych w ustawie”.

W art. 53 ust. 3 Konstytucji RP zostało zagwarantowane rodzicom prawo do nauczania swoich dzieci religii w szkołach oraz wychowania swoich dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniami religijnymi i moralnymi.

Decydującym czynnikiem w wyborze treści religijnych i etycznych są przekonania rodziców. Oznacza to, że nikt nie może narzucać dzieciom wychowania i nauczania, czy to moralnego, czy religijnego, które nie są zgodne z wolą ich rodziców. Zaznaczyć należy, że w razie sprzeczności między wolą rodziców i wolą dziecka odnośnie praktyk religijnych pierwszeństwo mają rodzice – aż do osiągnięcia przez dziecko pełnoletności¹⁵.

Można zauważyć, że także umowy międzynarodowe, dążąc do szanowania woli rodziców w kwestii dotyczącej wychowania i nauczania religijnego swoich dzieci, obligują państwa do umocnienia praw rodziny i zakazują dyskryminacji w związku z korzystaniem przez rodziców i dzieci z wolności sumienia i religii.

Wolność religii w aspekcie negatywnym polega na zapewnieniu każdemu człowiekowi wolności od przymusu w prezentowaniu swoich przekonań religijnych.

Niezależnie od przynależności do określonego kościoła lub związku wyznaniowego, a także z uwagi na ludzi niewierzących, ta gwarancja wolności ma szczególne znaczenie, ponieważ uwzględnia wolności i prawa wszystkich ludzi, których obejmuje Konstytucja RP.

W art. 53 ust. 6 Konstytucji RP czytamy „Nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia ani do nieuczestniczenia w praktykach religijnych”. W oparciu o tę normę konstytucyjną można stwierdzić, że zabronione jest wykorzystywanie stosunku pod-

¹⁴ J. Oniszczyk, *Konstytucja RP w świetle orzecznictwa TK*, Zakamycze 2000, s. 406.

¹⁵ J. Krukowski, *Konstytucyjna ochrona wolności sumienia i religii*, w: *Sześć lat Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Doświadczenia i inspiracje*, red. L. Garlicki, A. Szmyt, Warszawa 2003, s. 159-167.

ległości między osobami; nikt na nikogo nie może wywierać nacisku, aby skłonić do uczestniczenia lub nieuczestniczenia w praktykach religijnych.

Natomiast w art. 53 ust. 7 zaznaczono, że „Nikt nie może być obowiązany przez organy władzy publicznej do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania”. Każdy człowiek w oparciu o art. 53 ust. 7 ma „prawo do milczenia”, ale nie zabrania to składania oświadczeń o swoich przekonaniach religijnych, etycznych, czy światopoglądowych. Jeżeli człowiek chce ujawnić swoje przekonania światopoglądowe lub religijne może to uczynić, zarówno w aspekcie indywidualnym, a także może to uczynić publicznie wobec organów władzy państwowej lub samorządowej¹⁶.

W stosunku do osób, które ujawniły swoje przekonania światopoglądowe lub przekonania religijne, nie mogą być stosowane żadne sankcje.

W sprawach dotyczących przekonań religijnych, czy światopoglądowych żaden organ władzy państwowej czy samorządowej nie może domagać się do złożenia przez człowieka oświadczeń o swoich przekonaniach. Oznacza to, że w dokumentach publicznych nie może być informacji dotyczących czy dana osoba jest wierząca, czy niewierząca i jaką religię wyznaje¹⁷.

Ochronę wolności religijnej gwarantują umowy międzynarodowe oraz ustawy zwykłe. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Publicznych podkreśla, że żaden człowiek nie może być poddany przymusowi, który ograniczyłby wolność jego religii, którą sam wybrał.

Zakaz ten został zapisany także w Deklaracji o eliminacji wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji opartych na religii lub przekonaniu, gdzie zaznaczono, aby wszystkie państwa w swoim ustawodawstwie zabroniły wszelkich form przymusu w sferze religijnej i światopoglądowej¹⁸.

W oparciu o art. 53 ust. 5 Konstytucji RP ograniczenie wolności religijnej może nastąpić jedynie na drodze ustawowej, co oznacza, że ograniczenie tej wolności nie może nastąpić w oparciu o jakieś rozporządzenie lub w oparciu o jakiś akt administracyjny władzy terenowej¹⁹. Ustawowe ograniczenie wolności religii może być wprowadzone tylko wtedy, gdy „jest konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób” (art. 53 ust. 5).

Ustawodawca konstytucyjny wypowiada się w kwestii ograniczenia wolności religijnej jedynie w przypadku, kiedy człowiek uzewnętrznia swoją wolność religijną, która może być zagrożeniem dla bezpieczeństwa państwa czy porządku publicznego.

Wewnętrzne przekonania człowieka nie podlegają żadnym ograniczeniom, dlate-

¹⁶ J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2000, s. 80.

¹⁷ T. Winczorek, *Komentarz do Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997*, Warszawa 2000, s. 76.

¹⁸ A. Łopatka, *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii*, Warszawa 1995, s. 17.

¹⁹ J. Krukowski, *Konstytucyjna ochrona wolności sumienia i religii*, w: *Sześć lat Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Doświadczenia i inspiracje*, red. L. Garlicki, A. Szmyt, Warszawa 2003, s. 159-167.

go nawet gdy mówimy o ograniczeniach ustawowych ze strony państwa, to człowiek pozostaje wolny w swoim własnym sumieniu.

Ograniczenia wolności religii mogą być konieczne, jeżeli w danym państwie żyją ludzie wyznający różne religie. Dlatego w społeczeństwie demokratycznym, aby zapewnić wolność religijną wszystkim grupom muszą być wprowadzone pewne ograniczenia, aby zapewnić każdej osobie wolność wyznawania swojej religii.

Można zauważyć, że wolność religii zagwarantowana w Konstytucji RP nie jest wartością bezwzględną, ponieważ troska o dobro wspólne wszystkich obywateli, jak i troska o prawa innych osób, dopuszcza możliwość ograniczania uzewnętrzniania religii.

Dlatego państwa są uprawnione do kontroli, czy dane ruchy, stowarzyszenia lub związki wyznaniowe działające na terenie danego kraju w celach religijnych, nie wykorzystują wolności religijnej, która może wyrządzić szkody społeczne.

3. Gwarancje wolności religii w wymiarze instytucjonalnym.

W art. 25 Konstytucji RP zostały określone gwarancje wolności religii w wymiarze instytucjonalnym. Można zauważyć, że w tym artykule zawarte są zasady relacji między państwem a Kościołami i innymi związkami wyznaniowymi w Polsce.

Wolność sumienia w wymiarze indywidualnym jest mocno związana z gwarancjami wolności religii w wymiarze instytucjonalnym.

Wolność religijna w wymiarze instytucjonalnym realizuje się poprzez prawo do posiadania świątyń i innych miejsc kultu oraz do organizowania duszpasterstwa wojskowego, więziennego i szpitalnego oraz prawo do nauczania religii (art. 53 ust. 2, 4).

Wolność religii w wymiarze instytucjonalnym zagwarantowana została także w Konkordacie ratyfikowanym w 1998 roku pomiędzy Stolicą Apostolską, a rządem RP, gdzie każdemu człowiekowi zostało zagwarantowane prawo do wolności religijnej, którą może wyznawać indywidualnie lub wspólnie z innymi ludźmi, którzy podzielają takie same przekonania.

Prawo do wolności religijnej jest zagwarantowane nie tylko w Konstytucji RP, ale także w ustawach zwykłych oraz umowach międzynarodowych. Przykładem zagwarantowania wolności religijnej w wymiarze instytucjonalnym może być: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (art. 18), Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (art. 9) oraz związane z jej przestrzeganiem orzecznictwo Komisji Europejskiej i Trybunału Europejskiego Praw Człowieka, a także Deklaracja w sprawie wyeliminowania wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji opartych na religii lub przekonaniach z 25 listopada 1981 roku.

W Deklaracji w sprawie wyeliminowania wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji opartych na religii lub przekonaniach określono prawo do wolności religijnej, które zawiera zakaz dyskryminacji z racji przekonań i religii oraz podkreślo-

no wolność manifestowania swoich przekonań i religii, a także ukazano granice tej wolności w aspekcie zwłaszcza Kościołów, związków wyznaniowych, stowarzyszeń i grup wyznaniowych.

W tej deklaracji zaznaczono także, że wolność religijna ma również charakter wspólnotowy i realizuje się poprzez takie formy, jak:

- a. „wolność kultu i zebrań związanych z religią, lub przekonaniem oraz tworzenia i utrzymywania miejsc przeznaczonych do tego celu,
- b. tworzenie i utrzymywanie związanych z nimi instytucji typu charytatywnego i humanitarnego,
- c. tworzenia, nabywania i używania w stosowny sposób niezbędnych przedmiotów i materiałów w związku z rytuałem i tradycją religii lub przekonań,
- d. pisania, publikowania, rozpowszechniania publikacji związanych z tą tematyką,
- e. nauczanie religii lub przekonań w stosownych ku temu miejscach,
- f. zwracanie się o pomoc finansową i otrzymywanie jej oraz innych indywidualnych świadczeń od indywidualnych jednostek i instytucji,
- g. zachowanie dni odpoczynku i świętowania świąt oraz celebrowania rytów kultu zgodnie z własną religią lub przekonaniem,
- h. nawiązywanie i podtrzymywanie komunikacji z pojedynczymi osobami i wspólnotami w przedmiocie religii lub przekonań na szczeblu krajowym i międzynarodowym”²⁰.

Konstytucja RP w art. 25 ust. 1 zamieściła normę prawną dotyczącą równouprawnienia wszystkich Kościołów i związków wyznaniowych w RP. Tę zasadę równouprawnienia pomiędzy Kościołami i związkami wyznaniowymi w RP należy rozpatrywać łącznie z zasadą sprawiedliwości rozdzielczej, uwzględniając elementy, które są wspólne dla wszystkich, a jednocześnie uwzględniając różnice pomiędzy nimi²¹.

Oznacza to, że prawo powinno jednakowo traktować wszystkie Kościoły i inne związki wyznaniowe bez względu na to, czy mają małą, czy dużą liczbę wyznawców.

Jedynie Kościół katolicki, który jest reprezentowany przez Stolicę Apostolską posiada osobowość publicznoprawną w stosunkach międzynarodowych i może zawierać umowy międzynarodowe, co zaznaczono w Konstytucji RP w art. 25 ust. 4 „Stosunki między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim określa umowa międzynarodowa zawarta ze Stolicą Apostolską”.

Natomiast stosunki pomiędzy Polską a innymi kościołami i związkami wyznaniowymi uregulowane są w art. 25 ust. 5 Konstytucji RP, gdzie czytamy: „Stosunki między Rzeczpospolitą Polską a innymi kościołami oraz związkami wyznaniowymi określają ustawy uchwalone na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów

²⁰ M. Makarska, dz. cyt., s. 36-37.

²¹ J. Krukowski, Konkordat Polski. Znaczenie i realizacja, Lublin 1999, s. 59.

z ich właściwymi przedstawicielami”.

Na mocy Konkordatu, który został podpisany 28 lipca 1993 roku, a ratyfikowany 25 marca 1998 roku Kościół katolicki ma uregulowaną swoją osobowość prawną na drodze umowy międzynarodowej.

Natomiast 14 Kościołów i związków wyznaniowych ma uregulowaną swoją pozycję prawną za pomocą indywidualnych ustaw²².

Na mocy ustawy o gwarancji wolności sumienia i wyznania z 17 maja 1989 roku w Polsce ponad 150 związków wyznaniowych ma uregulowany status prawny na drodze rejestracji w trybie administracyjnym.

Ta konstytucyjna zasada równouprawnienia wszystkich Kościołów i związków wyznaniowych zakazuje udzielania przez państwo specjalnych uprawnień jednemu z Kościołów, dzięki czemu żaden Kościół w Polsce nie może być uprzywilejowany przez państwo, bo w takiej sytuacji mogłoby to doprowadzić do powstania państwa wyznaniowego.

Wobec przekonań religijnych organy władzy publicznej w RP muszą zachować zasadę bezstronności. Jest to wpisane w art. 25 ust. 2 Konstytucji RP, gdzie czytamy: „Władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym”. Oznacza to, że władze publiczne muszą szanować pluralizm światopoglądowy wszystkich obywateli oraz muszą zwracać uwagę na fakt, że sfery przekonań religijnych nie można zredukować jedynie do sfery życia prywatnego, gdyż w takiej sytuacji stwarzałoby to podstawę do zakazu spełniania przez Kościół posług religijnych wobec ludzi wierzących, którzy znajdują się w różnej przestrzeni życia publicznego²³.

Innym problemem dotyczącym zasady bezstronności wobec przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych jest kwestia stosunku pomiędzy państwem i prawem stanowionym w odniesieniu do podstawowych wartości etycznych, które głęboko tkwią w kulturze narodowej i mają charakter wartości chrześcijańskiej.

Każde demokratyczne państwo świeckie musi być oparte na wartościach etycznych i moralnych, które bez względu na religię mają zasięg uniwersalny. Te wartości wywodzą się z godności osoby ludzkiej i prawa każdego człowieka do ochrony przekonań religijnych, czy światopoglądowych.

Zasada bezstronności zawarta w Konstytucji RP wskazuje, że władze publiczne, traktując wszystkie przekonania religijne, światopoglądowe i filozoficzne na równym poziomie, szanują pluralizm każdego obywatela.

Kolejną zasadą relacji pomiędzy państwem a Kościołami i związkami wyznaniowymi jest zasada poszanowania autonomii i niezależności związków wyznaniowych.

²² M. Makarska, dz. cyt., s. 38.

²³ J. Krukowski, Religia i wolność religijna w procesie integracji europejskiej, w: Kultura i prawo, t. IV, Lublin 2004, s. 104.

Konstytucja w art. 25 ust. 3 stanowi: „Stosunki pomiędzy państwem a Kościołami i innymi związkami wyznaniowymi są kształtowane na zasadach poszanowania ich autonomii oraz wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie, jak również współdziałania dla dobra człowieka i dobra wspólnego”. Pojęcie autonomii, które występuje w Konstytucji RP, jest powiązane z niezależnością. Różnica pomiędzy autonomią każdej społeczności wyraża się w relacjach, które mają miejsce w stosunkach wewnętrznych, natomiast niezależność realizuje się w relacjach do innych społeczności. Należy zwrócić uwagę na fakt, iż w ramach prawa międzynarodowego przysługuje Kościołowi katolickiemu niezależność, która oznacza suwerenność duchową, natomiast niezależność państwa związana jest z jego suwerennością terytorialną. Ustalając granice pomiędzy państwem a Kościołem w kwestii niezależności, należy wziąć pod uwagę, w jakich kategoriach zadań te społeczności pełnią swoją misję w stosunku do osoby ludzkiej²⁴.

Bardzo istotnym problemem jest zasada współdziałania między państwem i Kościołem dla dobra wspólnego. Wynika to faktu, że ci sami ludzie należą do obu społeczności: państwowej i kościelnej²⁵. W ramach zasady współdziałania te obie społeczności powinny troszczyć się o dobro wspólne, w którym będą poszanowane i zagwarantowane prawa i wolności każdego człowieka.

Zasada współdziałania konieczna jest do ustalenia, w jakich sektorach życia społecznego np. w szkolnictwie, w działalności charytatywnej czy humanitarnej państwo i Kościół powinny współdziałać dla dobra wspólnego i dla dobra każdego człowieka.

Prawo do wolności religijnej w wymiarze instytucjonalnym zobowiązuje państwo do zapewnienia każdemu obywatelowi do swobodnego korzystania z tej wolności. Ochrona prawna powinna być formalnie zagwarantowana ustawowo, a realizacja tego prawa powinna odbywać się na drodze sądowej czy administracyjnej. Pod pojęciem gwarancji formalnych rozumiemy środki ochrony prawnej, przy użyciu których można domagać się naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę, czy wymierzenia kary sprawcy w związku z naruszeniem gwarancji materialnych.

Godność osoby ludzkiej determinuje obowiązek stworzenia przez państwo systemu środków ochrony wolności i praw, który powinien być realizowany przez prawo krajowe i międzynarodowe²⁶.

W porządku krajowym pierwszym środkiem ochrony prawnej wolności sumienia i religii jest skarga konstytucyjna, która została zagwarantowana w Konstytucji RP

²⁴ J. Krukowski, *Konkordat Polski. Znaczenie i realizacja*, Lublin 1999, s. 69.

²⁵ J. Krukowski, *Zasady relacji państwo – Kościół w nowej Konstytucji RP*, w: *Problemy współczesnego Kościoła*, red. M. Rusiecki, Lublin 1996, s. 64.

²⁶ L. Wiśniewski, *Wolność sumienia i wyznania w europejskiej konwencji praw człowieka i prawie polskim*, „Państwo i Prawo” 8 (1991), s. 18.

i może być wnoszona przez Kościoły i inne związki wyznaniowe, jak i przez osobę fizyczną.

Skarga konstytucyjna wzmacnia ochronę praw Kościołów i innych związków wyznaniowych w sprawie zbadania zgodności ustaw z Konstytucją, a także z ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi. Jeżeli konstytucyjne prawo do wolności religii zostało naruszone, to każdemu człowiekowi przysługuje możliwość do wniesienia skargi do Trybunału Konstytucyjnego. Ta skarga dotyczy zbadania zgodności z Konstytucją RP, czy dana ustawa lub inny akt normatywny dotyczący wolności religijnej zostały naruszone²⁷.

W Konstytucji RP zaznaczono, że przestrzeganie wolności sumienia i religii jako prawa przysługującego każdemu człowiekowi chronione jest także przez Rzecznika Praw Obywatelskich, który „stoi na straży wolności praw człowieka i obywatela określonych w Konstytucji oraz innych aktach normatywnych” (art. 208 ust. 1).

Należy zauważyć, że wolność sumienia i religii podlega w Polsce ochronie zarówno w prawie cywilnym, jak i w prawie karnym.

Kodeks cywilny wśród dóbr osobistych wymienia swobodę sumienia. W razie naruszenia lub zagrożenia tego dobra osoba fizyczna może wystąpić do sądu z powództwem cywilnym przeciwko sprawcy z roszczeniami: zaniechania działania, z którego może wynikać szkoda; usunięcia skutków, jeśli działanie zostało dokonane; złożenia oświadczenia woli o odpowiedniej treści i w odpowiedniej formie oraz do zadośćuczynienia pieniężnego lub zapłaty odpowiedniej sumy pieniężnej na wskazany cel²⁸.

Natomiast Kodeks karny zapewnia ochronę wolności religijnej w razie jej szczególnego naruszenia, które uznawane jest przez prawo za karalne.

Ustawodawca w art. 10 par. 1 Kodeksie Postępowania Karnego umożliwił każdemu: osobie fizycznej, prawnej składania zawiadomień o popełnieniu przestępstwa, w tym przeciwko wolności sumienia i wyznania, a w razie stwierdzenia popełnienia przestępstwa ściganego z urzędu nakazał oskarżycielowi publicznemu wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem²⁹.

Wolność sumienia i religii w wymiarze instytucjonalnym zagwarantowana jest także w prawie międzynarodowym. Ta prawna ochrona wolności sumienia i religii realizowana jest za pośrednictwem skargi do Międzynarodowego Komitetu Praw Człowieka ONZ oraz skargi do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka.

Kiedy Polska ratyfikowała Europejską Konwencję o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z dnia 14 listopada 1950 roku nastąpiła możliwość wniesienia skargi do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu. Tą skargę może wnieść każdy obywatel Polski, osoba prawna, organizacje pozarządowe lub

²⁷ A. Strzembosz, Sądy a skarga konstytucyjna, „Państwo i Prawo” 3 (1997), s. 3-7.

²⁸ Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. (Dz.U. Nr.16,poz.93 z późn. zm.).

²⁹ Kodeks postępowania karnego art.10 §1 (Dz.U. Nr.89, poz.555 z późn. zm.).

grupa osób, którzy uważają, że ich prawa i wolności zawarte w Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności zostały naruszone. Wyrok tego Trybunału jest ostateczny dla wnoszącego skargę i dla państwa (*res iudicata*)³⁰.

Po wyczerpaniu instancji krajowych każdy obywatel Polski może skierować skargę do Trybunału Praw Człowieka w Genewie.

Od kiedy Polska przystąpiła do Unii Europejskiej umożliwiło to obywatelom Polski mieszkającym lub mającym siedzibę na obszarze Unii składanie petycji do Parlamentu Europejskiego w sprawach związanych z sytuacją osób fizycznych i prawnych.

Można zauważyć, że orzecznictwo zarówno Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i Trybunału Konstytucyjnego wpływa na ochronę wolności sumienia i religii zarówno w Polsce jak i w Europie. Dlatego rozstrzygnięcia Komisji i Trybunału Praw Człowieka, które dotyczą art. 9 Europejskiej Konwencji wskazują, iż wszystkie państwa zobowiązane są do przestrzegania wolności religijnej na płaszczyźnie prawa międzynarodowego.

W Polsce rzadko spotyka się z potrzebą rozstrzygania konfliktów związanych z naruszeniem wolności sumienia i religii. Można zauważyć, że Polska od wielu wieków jest krajem o bardzo dużej tolerancji religijnej. Kiedy w Europie były wojny religijne, Polska cieszyła się wielką wolnością religijną.

Zakończenie

Od połowy XX wieku państwa demokratyczne wykazują duże zainteresowanie zabezpieczeniem praw człowieka i podstawowych wolności, ze szczególnym uwzględnieniem prawa do wolności sumienia i religii.

W doktrynie prawnej, która zajmuje się ochroną praw każdego człowieka, sformułowane są zasady poszanowania wolności sumienia i religii, które znajdują swoje odbicie w konstytucjach większości państw demokratycznych.

Punktem wyjścia do uznania i poszanowania tej wolności sumienia i religii jest godność osoby ludzkiej. Dlatego każdy człowiek ma prawo i obowiązek poszukiwania prawdy w swoim życiu i ma prawo żyć według nakazów swojego sumienia.

Podstawowym elementem wolności religijnej jest fakt, że wyraża się ona w działaniach, które nie dotyczą tylko sfery wewnętrznej człowieka, ale uzewnętrzniają się w relacjach pomiędzy ludźmi, którzy tworzą wspólnotę i wyznają tę samą religię.

Ta wolność religijna opiera się na naturze człowieka i jest wartością przypisaną każdemu człowiekowi, a również tym ludziom, którzy nie poszukują prawdy w swoim życiu, a jednak korzystają z tej wolności religijnej.

Korzystanie z wolności sumienia i religii powinno być zgodne z zasadami etycz-

³⁰ S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2001, s. 565-570.

nymi i zasadami sprawiedliwości oraz powinno być oparte na dialogu pomiędzy osobami, kościołami i związkami wyznaniowymi, które reprezentują różne religie. Ten dialog międzyreligijny został zapoczątkowany po Soborze Watykańskim II i nazywa się ekumenizmem.

Dobrze pojęta wolność religijna służy zapewnieniu wolności zarówno człowiekowi jako jednostce, jak również zapewnieniu wolności w wymiarze wspólnoty, która dotyczy wszystkich obywateli danego kraju.

Można więc zauważyć, że przestrzeganie wolności religijnej służy także wzmocnieniu pokoju pomiędzy ludźmi i pomiędzy narodami.

Reasumując, należy podkreślić, że zarówno w prawie krajowym jak i w prawie międzynarodowym trzeba dążyć do wyeliminowania wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji z powodu przekonań religijnych, aby każdy człowiek miał zagwarantowane prawo do wolności sumienia i religii w wymiarze indywidualnym i w wymiarze wspólnotowym.

Literatura

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku*, Dz.U. z dnia 16 lipca 1997 roku, Nr.78, poz. 483
- Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 2002.
- Ustawa z 23 kwietnia 1964 r.* (Dz.U. Nr.16,poz.93 z późn. zm.).
- Kodeks postępowania karnego*, art.10 §1 (Dz.U. Nr.89, poz.555 z późn. zm.).
- Jan XXIII, *Encyklika „Pacem in terris”*, 11 kwietnia 1963: AAS 55 (1963) s. 260- 261.
- Jan Paweł II, *List o wolności religijnej*, w: *Listy Pasterskie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1997, s. 23 - 30.
- Krukowski, J., *Konkordat Polski. Znaczenie i realizacja*, Lublin 1999.
- Krukowski, J., *Konstytucyjna ochrona wolności sumienia i religii*, w: *Sześć lat Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Doświadczenia i inspiracje*, red. L. Garlicki, A. Szymt, Warszawa 2003, s.159-167.
- Krukowski, J., *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2000.
- Krukowski, J., *Religia i wolność religijna w procesie integracji europejskiej*, w: *Kultura i prawo*, t.IV, Lublin 2004, s. 99-120 .
- Krukowski, J., *Zasady relacji państwo – Kościół w nowej Konstytucji RP*, w: *Problemy współczesnego Kościoła*, red. M. Rusiecki, Lublin 1996, s. 55-72.
- Łopatka, A., *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii*, Warszawa 1995.
- Makarska, M., *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania w Kodeksie karnym z 1997 roku*, Lublin 2005.
- Mazurek, F.J., *Prawa człowieka w nauczaniu społecznym Kościoła*, Lublin 1991.
- Mączyński, A., *Wolność sumienia i wyznania w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, „Biuletyn Trybunału Konstytucyjnego” 1999 [numer specjalny], s. 50-59.
- Miształ, H., *Wolność religijna*, w: *Prawo wyznaniowe*, red. H. Miształ, Lublin 2000, s. 204-249.
- Motyka, K., *Orędzie na XXXII Światowy Dzień Pokoju Jan Paweł II*, w: *Prawa człowieka. Wprowadzenie. Wybór źródeł*, Lublin 2001, s. 410-415.
- Oniszczyk, J., *Konstytucja RP w świetle orzecznictwa TK*, Zakamycze 2000.
- Ploski, T., *Gwarancje wolności sumienia i religii w Polsce*, „Studia Warmińskie” XL (2003), s. 141-157.

Strzembosz, A., *Sądy a skarga konstytucyjna*, „Państwo i Prawo” 3 (1997), s. 3-7.

Sumienie. Głos Boga w duszy. Wybór tekstów, Kraków 2002, s. 98-99.

Waltoś, S., *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2001, s. 565-570.

Winczorek, P., *Komentarz do Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Warszawa 2000.

Wiśniewski, L., *Wolność sumienia i wyznania w europejskiej konwencji praw człowieka i prawie polskim*, „Państwo i Prawo” 8 (1991), s. 15-28.